

YANGI O'ZBEKISTONDA TARIX SOHASINING DOLZARB MASALALARI

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMANI

KONFERENSIYA TO'PLAMI

2026

URGANCH INNOVATIONS UNIVERSITETI

Google Scholar

zenodo

OpenAIRE

Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari [Matn]: to'plam. – Urganch: 2026. – 212 b.

Dunyo tamaddunida **tarix fani** alohida va muhim o'rin egallaydi. Tarix boshqa fanlardan farqli ravishda insoniyat jamiyati taraqqiyoti, davlat va sivilizatsiyalarning shakllanishi, jamiyat hayotida yuz bergan siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy jarayonlarni izchil hamda tizimli ravishda o'rganadi. Tarix ilmi o'tmish voqealarini tahlil qilish orqali bugungi kunni anglash va kelajakni belgilashda ahamiyatli hisoblanadi.

“**Yangi O'zbekistonda tarix sohasining dolzarb masalalari**” mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjuman materiallar to'plamidagi ilmiy tezis va maqolalar tarix sohasida amalga oshirilgan so'nggi tadqiqot va yangiliklarni keng ilmiy jamoatchilikka yetkazishga xizmat qiladi.

Mas'ul muharrirlar:

t.f.n., professor v.b. R.Abdirimov

PhD., dots. U.Maxmudov

Tahrir hay'ati:

PhD., dots. R.Anyozov

PhD., dots. M.Egamberganova

PhD., dots. B.Satimov

PhD., dots. O.Rajabov

To'plamda keltirilgan tezis (maqola)larning mazmuni, undagi ma'lumotlar va me'yoriy hujjatlar hamda fikr-mulohazalar, takliflarning to'g'riligiga mualliflarning o'zlari mas'uldirlar.

QUYI SIRDARYO HUDUDLARINING PALEOGEOGRAFIK HOLATI VA MADANIY-XO'JALIK MIKROVOHALARINING VUJUDGA KELISHI

Maxmudov Umrbek Baxtiyorovich

Urganch innovatsion universiteti dotsenti

Sabirova Dildora Palvannazirovna

Urganch innovatsion universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu tezisdagi Quyi Sirdaryo mintaqasining golotsen davridagi paleogeografik evolyutsiyasi va uning insoniyat xo'jalik faoliyatiga ta'siri tadqiq etiladi. Daryo o'zanlarining migratsiyasi va Orol dengizi sathi o'zgarishi natijasida vujudga kelgan madaniy-xo'jalik mikrovoahalarining shakllanish mexanizmlari, xususan Jetiasar madaniyati misolida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Quyi Sirdaryo, paleogeografiya, mikrovoha, Janadaryo, Jetiasar madaniyati, aridizatsiya, antropogen landshaft, gidrografik determinizm.

Аннотация: В данном тезисе исследуется палеогеографическая эволюция региона Нижней Сырдарьи в эпоху голоцена и её влияние на хозяйственную деятельность человека. Анализируются механизмы формирования культурно-хозяйственных микрооазисов, возникших в результате миграции речных русел и изменения уровня Аральского моря, в частности на примере Джетыясарской культуры.

Ключевые слова: Нижняя Сырдарья, палеогеография, микрооазис, Жанадарья, Джетыясарская культура, аридизация, антропогенный ландшафт, гидрографический детерминизм.

Abstract: This thesis examines the paleogeographic evolution of the Lower Syr Darya region during the Holocene and its impact on human economic activity. The mechanisms of formation of cultural and economic micro-oases resulting from the migration of river channels and changes in the Aral Sea level are analyzed, specifically using the example of the Dzhetyasar culture.

Keywords: Lower Syr Darya, paleogeography, micro-oasis, Zhanadarya, Dzhetyasar culture, aridization, anthropogenic landscape, hydrographic determinism.

Quyi Sirdaryo (Orolbo'yi) hududi — geomorfologik jihatdan o'ta dinamik va ekologik o'zgarishlarga sezgir zona hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, golotsen davri davomida mintaqada landshafti Sirdaryo o'zanlarining meandrlanishi va Orol dengizining transgressiya-regressiya davrlari bilan bog'liq holda bir necha bor transformatsiyaga uchragan. Bu yerda Inkordaryo, Quvondaryo va Janadaryo kabi qadimiy o'zanlar tizimi mavjud bo'lib, ular turli tarixiy bosqichlarda mintaqaning gidrologik karkasini shakllantirgan [1, 58-b.].

Miloddan avvalgi II ming yillikning oxiri va I ming yillikning boshlarida Sirdaryoning asosiy oqimi janubiy yo'nalishga — Janadaryo tarmog'iga tomon siljigan. Bu jarayon daryo deltasining markaziy qismlarida yer osti suvlari sathining ko'tarilishiga va boy to'qay-botqoq ekotizimlarining rivojlanishiga sharoit yaratdi. Paleoklimatologik ma'lumotlar ushbu davrda mintaqada nisbiy

namlikning ortganini (subboreal davr) tasdiqlaydi, bu esa antropogen faoliyat uchun qulay ekologik fashiya (muhit) yaratgan [3, 89-b.].

Hududda mikrovohalarning vujudga kelishi — bu shunchaki suv manbalari atrofida aholining to'planishi emas, balki "landshaft arxeologiyasi" nuqtai nazaridan murakkab ijtimoiy-iqtisodiy moslashuv strategiyasidir. Mikrovoha tushunchasi cho'l va chala cho'l ekotizimida suv resurslarining lokal jamlanishi natijasida hosil bo'lgan madaniy-xo'jalik areallarini ifodalaydi. Ularning shakllanishida "gidrografik determinizm" — ya'ni suv resurslarining joylashuvi insoniyatning ko'chib qo'nish trayektoriyasini belgilab berishi ustuvor rol o'ynagan.

Quyida Sirdaryodagi mikrovohalar (masalan, Jetiasar, Chirik-Rabat, Babish-mulla) quyidagi tarkibiy elementlardan tashkil topgan:

1. **Gidrotexnik karkas:** Tabiiy daryo o'zanlaridan chiqarilgan kichik tarmoqlar va sun'iy ariqlar tizimi.
2. **Xo'jalik sub-rayonlari:** Markaziy istehkomli qal'a atrofida joylashgan intensiv dehqonchilik zonalari va ulardan tashqaridagi yaylov-chorvachilik hududlari.
3. **Demografik konsentratsiya:** Suv tanqisligi va xavfsizlik ehtiyoji tufayli aholining ma'lum bir nuqtada zichlashishi.

Miloddan avvalgi I ming yillikning o'rtalarida shakllangan Jetiasar madaniyati mikrovohalarning eng mukammal namunasi hisoblanadi. Tadqiqotlarda 20 dan ortiq mikrovohalar aniqlangan bo'lib, ularning har biri alohida Janadaryo yoki Quvondaryo tarmoqlariga bog'langan edi [2, 142-b.]. Bu yerda aholi tabiiy daryo tarmoqlarini sun'iy sug'orish tizimlari bilan birlashtirib, murakkab irrigatorik landschaft yaratgan. Paleobotanik qoldiqlar (arpa, bug'doy, tariq) va osteologik materiallar aholining "agro-pastoral" (dehqonchilik-chorvachilik) modelida faoliyat yuritganini isbotlaydi [3, 156-b.].

Mikrovohalarning inqirozi ko'p hollarda tabiiy va antropogen omillarning sintezi natijasida yuzaga kelgan. Iqlimning quruqlashishi (**aridizatsiya**) va daryo o'zanlarining migratsiyasi natijasida sug'orish tizimlari ishdan chiqqan. Biroq, Jetiasar mikrovohalari tahlili shuni ko'rsatadiki, aholi suv tanqisligi sharoitida ham gidrotexnik inshootlarni modernizatsiya qilish (kanallarni chuqurlashtirish) orqali yashab qolishga harakat qilgan [1, 210-b.]. Bu jarayon landschaftning to'liq antropogenlashuviga, ya'ni tabiiy muhitning inson tomonidan boshqariladigan tizimga aylanishiga olib keldi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shunday xulosa qiladigan bo'lsak, Quyida Sirdaryo tarixi — bu mohiyatan tabiatning qat'iy o'zgarishlariga insoniyatning moslashish tarixidir. O'rganilgan mikrovohalar shunchaki qadimiy qishloqlar to'plami emas, balki ekologik o'zgarishlarga berilgan oqilona ijtimoiy javobdir. Qadimgi Jetiasar yoki Janadaryo bo'yi aholisini nafaqat dehqon, balki o'z davrining mahoratli "ekologlari" deb atasak xato bo'lmaydi. Ular daryoning har bir tomchisidan unumli foydalanishni, cho'l landschafti o'rtasida yashil vahalarni yaratishni bilishgan. Bugungi kunda Orol fojiasi sharoitida biz ushbu qadimiy

madaniyatlarning tabiat bilan muloqot qilish tajribasini chuqur tahlil qilishimiz lozim. Tabiat o'zgarishi (daryo o'zanining siljishi kabi) madaniyatni to'xtatib qo'ymaydi, balki insonni yangi texnologik va xo'jalik uslublarini izlashga majbur qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Андрианов Б. В. Древние оросительные системы Приаралья. — М.: Наука, 1991. — 256 с.
2. Левина Л. М. Этнокультурная история Восточного Приаралья (Джетиасарская культура). — М.: Восточная литература, 1996. — 396 с.
3. Толстов С. П. По древним делтам Окса и Яксарта. — М.: Издательство восточной литературы, 1962. — 324 с.
4. Вайнберг Б. И. Этногеография Турана в древности. — М.: Восточная литература, 1999. — 355 с.